

Fondateur :
Avedis Alexanian
Տիմոթիոս Ալեքսանյան

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՐԿԼԵԶՈՒ ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ • 49-ՐԴ ՏԱՐԻ • ՆՈՐ ՇԱՐԲ ԹԻԻ 454 - ՇԱԲԱԹ, 27 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2008

Le rendez-vous du 1er octobre

Le dindon de la farce

Décidément, défendre les idéaux et les principes de la République ne sera jamais facile. C'est encore plus difficile lorsqu'il s'agit du génocide arménien. Déjà, il avait fallu attendre deux ans pour que les sénateurs consentent à débattre, en 2000, d'une loi, celle de la reconnaissance du génocide arménien votée à l'Assemblée Nationale en 1998. Pour que cette simple règle constitutionnelle soit appliquée, encore a-t-il fallu force manifestation, dressage de tente et distribution de tracts. Aujourd'hui, les mêmes difficultés nous attendent. Une loi, celle pénalisant la négation du génocide arménien, a été votée à l'Assemblée Nationale en octobre 2006. Lors de sa première présentation en mai, le président du Palais-Bourbon avait déjà tenté une première fois de la faire avorter en interrompant brutalement la séance juste avant le vote final. Là encore, il a fallu la mobilisation générale de toutes les associations arméniennes de France pour que les députés la votent enfin en octobre de la même année, unanimement et toutes formations confondues. Là encore, deux ans après, cette loi n'est toujours pas à l'ordre du jour du Sénat et rien ne montre qu'elle est près de l'être. L'histoire se répète, disait Karl Marx, la première fois comme une tragédie et la deuxième fois en farce. On peut ajouter que, dans notre cas, hélas, le dindon est toujours le même.

Le piège de l'oubli

Pourtant, cette fois-ci, les partisans déclarés de cette loi ne sont pas des moindres : Jean-Noël Guérini d'abord, sénateur, président du Conseil Général des Bouches-du-Rhône et chef de fait des socialistes du sud-est, qui, dès janvier 2007, se proposait d'entraîner derrière lui son groupe PS du Sénat. A sa suite, le sénateur-maire de Marseille et vice-président du Sénat, Jean-Claude Gaudin, en novembre à Erevan, s'est proposé de faire de même pour le groupe UMP. Michel Mercier, sénateur et président du groupe Union Centriste, a annoncé qu'il suivrait Gaudin dans cette voie. Quant au groupe communiste, par la voix de Robert Bret, il s'annonçait de facto favorable à un vote positif puisque c'est ce groupe qui avait déposé la version originale de cette loi au Sénat en juillet 2005. Pourtant, rien n'a bougé. Aucun de ces groupes n'a proposé la mise en discussion de cette loi. Et ça n'est pas pour demain. Fin septembre, le Sénat renouvelé d'un tiers de ses membres, va prendre ses marques jusqu'en octobre. Puis viendra la discussion budgétaire qui durera jusqu'à fin décembre. Dès la rentrée 2009, les sénateurs se déclareront occupés par la campagne des européennes, comme ils étaient pris jusqu'ici par les présidentielles, les législatives, les municipales et maintenant les sénatoriales. Après les européennes de juin 2009, viendront les vacances parlementaires, bientôt suivies par la campagne des régionales de 2010. Bref, il ne restera que quelques mois avant que ne commence la prochaine campagne présidentielle de 2012. A croire que la principale occupation des élus est de se faire élire. D'ici là, la loi votée en 2007 sur la négation du génocide de 1915 sera tombée dans les oubliettes. Sans doute, ce que l'on cherche. Pour aussi gros qu'il soit, le piège risque de fonctionner, si l'on consent à y tomber.

Ecrire l'histoire

Quand il s'agit des Arméniens, rien n'est jamais acquis. La loi de 2001 a été mise à l'ordre du jour du Sénat au prix d'une mobilisation générale : pendant des mois, plantés sous leurs toiles de tente sur la place du Palais Médicis, jeunes, vieux, femmes et

enfants, se sont relayés pour assurer une permanence de tous les instants. Des centaines de tracts ont été distribués aux passants et aux sénateurs qui s'y aventuraient. Les meetings ont succédé aux manifestations, et les articles aux déclarations. Le tout parfois sous le vent et la pluie. Défendre les idéaux et les principes de la République, on l'a dit, n'est jamais facile. Pourtant c'est ce qui nous attend en cette fin de 2008 et ce début 2009 : **le 1er octobre, rue de Tourmon, à 18 heures**, se tiendra le premier rassemblement pour le vote de la loi sur la négation du génocide arménien, à l'initiative du CCAF. Premier meeting d'une longue liste. Premier acte d'une pièce dont nous serons les acteurs pour que la tragédie vécue par les Arméniens ne tourne pas, une fois de plus, à la farce. Une fois de plus, nous allons être confronté à notre éternelle contrepartie, la Turquie, qui ne reculera devant rien, ni devant ses dépenses de propagande, ni sur l'utilisation de ses réseaux diplomatiques, ni les pressions sur ses partenaires économiques. Elle utilisera le chantage de ses relations politiques avec l'Arménie, comme de la sécurité de la minorité arménienne sur son sol. Elle trouvera en France des alliés sûrs, dans les ministères les plus concernés, les Affaires étrangères ou le Commerce extérieur. Elle saura recruter des intellectuels, des historiens et des journalistes ; ils sont déjà foison.

La partie sera dure, comme elle l'a toujours été, mais une chose est certaine : nous serons là, avec les moyens d'une communauté et non ceux d'un Etat, avec des soutiens politiques sans intérêt financier, mais fidèles, mais surtout avec cette conviction inébranlable : nous nous battons pour une cause et pour les principes fondamentaux de la République. On peut beaucoup faire contre nous, mais on ne fera rien sans nous. L'Histoire ne s'écrit pas toute seule, la nôtre encore moins que celle des autres. C'est nous qui l'écrivons ou personne. Nous avons rendez-vous avec elle le **1er octobre, à 18 heures, devant le Sénat.**

René Dzagoyan ◀

Dossier 2

Le Karabagh cherche sa place après la guerre en Ossétie du Sud

Խմբագրական 5

Արժանի ըլլանք անկախութեան

Ծննդեան 100- ամեակ 6-7

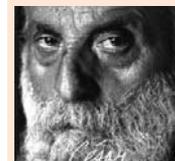

Սէրը երբէք չանցնիր

Գիրական 8

Ի՞նչ գիրքներ ծովու մասին

Exposition 10

César
un sculpteur libre

Culture 12

Yervant Odian
Un grand satiriste

FONDS ARMÉNIEN DE FRANCE
Phonéthon 2008 du 13 au 16 novembre

Des chantiers à achever

La crise financière mondiale frappe durement l'Arménie et le Karabagh. La chute du dollar face au dram ainsi que l'augmentation des salaires, du prix des combustibles et des matières premières et, par conséquent, de celui des matériaux de construction, touchent directement l'ensemble de nos chantiers. Aujourd'hui, les coûts de construction s'envolent : la grande canalisation d'eau de Mardakert estimée à 2 040 000 €, il y a un peu plus de 2 ans, vient d'être achevée pour la somme de 2 585 000 € ; le prix de la canalisation de gaz d'Hadroust est passé de 748 000 € à 986 000 €. Il faut cependant terminer tous les chantiers entrepris.

Les nouveaux défis au Karabagh

Pour le Phonéthon 2008, l'accent sera mis sur le développement des villages et des infrastructures de la zone de Hadroust, dans le Sud du Karabagh. Ensuite, c'est la région de Martuni qui constituera le grand défi du Fonds Arménien. Il s'agit d'une région agricole relativement développée avec 23 000 habitants dont 4 100 écoliers. Mais comme partout, les infrastructures sont déficientes. L'eau potable manque cruellement. Il faut construire des écoles et en rénover

d'autres. L'hôpital de Martuni nécessite une sérieuse remise en état.

Les zones du Tavouch et du Lori en Arménie

En Arménie, il faut poursuivre les chantiers de la zone du Tavouch. A Khashtarak, les Fonds Arméniens d'Allemagne, de Suisse et de France ont engagé la reconstruction de l'école qui accueillera les élèves de 16 à 18 ans de toute la zone, tandis que le Fonds de Hollande lance le chantier du dispensaire. Des tracteurs ont été mis à la disposition des agriculteurs. Deux projets d'importance pour l'ensemble de la zone vont également être engagés : un centre de ramassage du lait grâce au Fonds Arménien de la Côte Ouest des Etats-Unis et l'implantation d'un service vétérinaire pour toute la zone à l'initiative du Fonds suisse.

Le Phonéthon 2008 servira aussi à démarrer les chantiers de la zone du Lori où 7 villages de 10 000 habitants, essaient de sortir de leur isolement. Des interventions sont nécessaires dans le domaine des routes, de l'eau potable, du gaz et des écoles. Enfin, le besoin agricole semble évident : la zone requiert du petit matériel agricole pour la récolte extensive du foin afin d'améliorer la production du lait et de développer les capacités d'élevage.

L'Arménie et le Karabagh ont plus que jamais besoin de notre aide pour construire leur avenir. Participez nombreux au Phonéthon 2008. Faites vos promesses de dons dès le 1er octobre en appelant le n°Azur : 0 810 05.22.22/en ligne sur www.fondsarmenien.net

Nouvelle guerre, nouveaux défis, le Karabagh cherche sa place après la guerre en Ossétie du Sud

Les récentes hostilités ont altéré le statu quo dans le sud du Caucase

Les récents événements en Ossétie du Sud ont altéré le statu quo dans le sud du Caucase, obligeant à repenser sérieusement l'avenir de cette région dont le Karabagh fait partie.

Juste après le début des hostilités russo-géorgiennes autour de Tskhinvali, les habitants du Karabagh n'avaient qu'une idée en tête : arrêter les effusions de sang et les empêcher de s'étendre au reste du territoire sud-caucasien. Un peu plus tard, quand les Russes reconnurent l'indépendance de l'Ossétie du Sud et de l'Abkhazie, les Karabaghtsi réalisèrent qu'ils devaient reconsidérer cette nouvelle situation géopolitique dans leur perspective, afin de ne pas manquer l'occasion d'une reconnaissance internationale de leur propre indépendance.

Néanmoins, la première réaction face aux événements en Ossétie du Sud fut un sentiment de désarroi. Après 14 années d'une situation qu'on avait pu définir comme étant ni la paix, ni la guerre, on entendait à nouveau la voix des canons et des milliers de gens se trouvaient à nouveau être victimes des enjeux géopolitiques et d'informations contradictoires.

Le marché des changes fut le premier à réagir aux événements en Ossétie du sud. Pendant tout le mois d'août, il n'y eut pratiquement pas de mouvements financiers, ni achats ni ventes. Ce n'est que vers la fin du mois que l'immobilier a repris à Stépanakert et Chouchi.

Le 8 août eut lieu une réunion de crise sur la situation en Ossétie du Sud durant laquelle les responsables des organisations non-gouvernementales du Karabagh discutèrent de la menace réelle de l'extension d'une guerre dans le Caucase Nord. Dans leur déclaration ils soulignaient que la région entière pourrait être menacée par une nouvelle guerre et que toute tentative de résolution des conflits par les armes « était totalement inacceptable ».

Svetlana Danielian, une économiste de 32 ans, pense que tous les habitants du Karabagh sont d'accord avec elle quand elle dit : « C'est trop dur de voir toutes ces files de réfugiés, ces maisons en ruines, les morts, tout ce qu'une guerre apporte avec elle. Parfois je pense qu'en cas de victoire de la Géorgie, les Azéris seront tentés d'agir de la même façon. Je suis persuadée que notre armée est plus forte que la leur, mais qui voudrait d'une nouvelle guerre ? »

En effet, la reconnaissance de l'indépendance de l'Ossétie du Sud et de l'Abkhazie par les Russes a changé de façon radicale les réalités politiques dans la région.

La reconnaissance par la Russie de l'indépendance de ces deux territoires a été saluée par le ministère des Affaires Etrangères du Karabagh. Le Président de la République du Karabagh, Bako Sahakian, déclare : « La reconnaissance de l'indépendance de tel Etat ou de tel autre n'est pas un acte unilatéral, mais bien bilatéral. Certains processus politiques, comme des consultations, des rencontres avec les parlementaires et leaders de l'Ossétie du Sud, de l'Abkhazie, du Kosovo doivent précéder la reconnaissance de ces pays. Toutefois, nous devons avant tout avoir en tête nos propres intérêts et nos priorités, à savoir la reconnaissance de la République du Karabagh comme un Etat indépendant » ajoutant à cette déclaration que l'Assemblée Nationale du Karabagh prépare la reconnaissance « officielle » de l'indépendance de l'Abkhazie et de l'Ossétie du Sud.

Quand, au début de cette année, l'indépendance du Kosovo avait été reconnue par beaucoup de pays, le

Karabagh avait adopté une attitude plutôt réservée, mais avait fait savoir que le Kosovo constituait un précédent et que les nations devaient dorénavant s'interdire de mener un double jeu face aux pays qui voulaient s'émanciper. Ce commentaire timide tenait au fait que le Karabagh ne souhaitait pas, à ce moment-là, se dresser contre la position de Moscou qui avait condamné l'attitude des Occidentaux favorables à l'indépendance du Kosovo.

La reconnaissance de l'Ossétie du Sud et de l'Abkhazie par les Russes a fait pencher la balance dans l'autre sens. Les parlementaires du Karabagh ont donc décidé de saisir cette occasion. Ils ont déclaré leur intention de reconnaître l'indépendance du Kosovo (comme les Occidentaux) mais de reconnaître aussi, en même temps, l'indépendance de l'Ossétie du Sud et de l'Abkhazie, en accord avec la Russie. Ceci afin de prouver que leur seule exigence concerne le droit des peuples de décider par eux-mêmes de leur destin.

Il s'agit maintenant pour le Karabagh d'obtenir cette reconnaissance avec le moins de dégâts possible. Au printemps dernier, la reconnaissance du Kosovo avait pu être obtenue sans effusion de sang. Mais pour l'Ossétie et l'Abkhazie, c'est une vraie guerre, avec de nombreuses victimes, qui a conduit vers l'indépendance. Le Karabagh doit faire tout son possible pour éviter le second scénario.

« Le monde d'aujourd'hui est divisé en deux : d'un côté, les pays qui reconnaissent le Kosovo mais refusent de reconnaître l'indépendance de l'Ossétie du Sud et de l'Abkhazie, et de l'autre, les pays qui adoptent une attitude opposée... Le Karabagh doit donc reconnaître l'indépendance de tous les territoires qui luttent pour leur émancipation... afin de prouver aux autres qu'il est essentiel pour un pays de s'administrer lui-même sans égard pour les éventuels intérêts politiques des uns et des autres. Agissant ainsi, nous allons peut-être pouvoir rapprocher les politiques de la Russie et des Etats Unis »... (Armen Sargsyan, Mouvement 88, Dashnaktoutioun)

Reste maintenant la grande question de l'avenir du Karabagh. Le processus de négociation dans le cadre des réunions du groupe de Minsk*, dont la coprésidence est assurée par les Etats-Unis, la Russie et la France, doit reprendre. Mais après les événements en Ossétie du Sud, les relations entre les partenaires du groupe ne sont pas au beau fixe, loin de là.

Et le Karabagh vient de souligner à nouveau que les conséquences de son conflit avec l'Azerbaïdjan pourront être discutées uniquement lorsque Bakou aura reconnu l'indépendance de la République du Karabagh.

Naira Hayrumyan pour Armenia Now

Article publié le 5 septembre 2008 — Traduction Nati

*Créé en 1992 par l'Organisation pour la Sécurité et la Coopération en Europe (OSCE) pour la recherche d'une solution pacifique et négociée du conflit du Karabagh.

Demandez notre brochure Arménie 2008

Séjour à la carte
Circuits accompagnés
Location de Voiture
Extension Karabagh

SABERATOURS
Le spécialiste du voyage en Arménie

SABERATOURS
11, rue des Pyramides 75001 Paris
Tél : 01 42 61 51 13 – Fax : 01 42 61 94 53
armenie@saberatours.fr

SEVAN VOYAGES
48, cours de la Liberté 69003 Lyon
Tél : 04 78 60 13 66 – Fax : 04 78 60 92 26
sevan@selectour.com

WASTEELS
67, La Canebière 13001 Marseille
Tél : 04 95 09 30 60 – Fax : 04 95 09 30 61
marseille@wasteels.fr

21 septembre, fête nationale de l'indépendance

Saint-Thadée honoré

C'est le 6 juillet dernier que le monastère arménien Saint-Thadée en Iran a été officiellement classé sur la liste des monuments historiques de l'UNESCO. L'annonce a été faite le lendemain en présence de 200 spécialistes des pays membres de l'organisation lors de sa 32e assemblée générale qui se tenait à Québec, au Canada.

Voyage d'Abdullah Gül en Arménie (suite)

Se dirige-t-on vers une coopération TRT-C1 ? Ibrahim Sahin, le directeur de la Radiotélévision turque (TRT), étudie le lancement d'une coopération avec la chaîne publique de télévision d'Arménie (C1) pour des émissions en langue arménienne d'abord, puis la production en commun de programmes et de documentaires afin, pense-t-il, de favoriser le dialogue entre les deux peuples.

Et à défaut de pétrole... premier signe tangible d'un dégel entre Erevan et Ankara, l'Arménie a signé avec la compagnie privée turque UNIT un accord pour la livraison d'électricité à la Turquie à partir de 2009, a annoncé mercredi 10 septembre le ministre de l'Énergie Armen Movsisian. Pour commencer, l'Arménie livrera 1,5 milliard de Kilowatts/heure et pourrait livrer jusqu'à 3,5 milliards.

Artsakh 1991-2008

L'Artsakh (Karabagh) a célébré le 2 septembre 2008 le 17e anniversaire de son indépendance. Occasion pour le Président de la République autoproclamée **Bako Sahakian**, de s'adresser à la nation, tout comme le président de la République d'Arménie, Serge Sarkissian, le président de l'Assemblée nationale arménienne, Tigrane Torossian, le second président de la république d'Arménie, Robert Kotcharian, et S. S Karékine II, Catholico de Tous les Arméniens.

Il n'est pas vain cependant de rappeler que cette indépendance a été acquise au prix du sang de milliers de morts versé par les peuples du Karabagh et d'Arménie, mais aussi des volontaires de la diaspora dont le plus illustre d'entre eux, Monte Melkonian.

Coopération arméno-iranienne

La construction du gazoduc est achevée, elle aura coûté 28,2 millions de dollars. L'Iran va exporter son gaz vers l'Arménie dès le 1er octobre prochain sur la base d'environ 1.1 milliard de mètres cubes par an. En contrepartie, l'Arménie lui fournira annuellement 3.3 milliards de kw/h d'électricité. Dans un premier temps, l'Iran devrait pouvoir assurer les besoins en gaz de toute l'Arménie pour les deux prochaines années. Par ailleurs, des études sont en cours entre les parties pour la construction d'un chemin de fer qui reliera les deux Etats. La Russie a exprimé le désir d'apporter son concours à ce projet dont le coût est estimé à deux milliards de dollars.

Toujours dans le domaine de l'énergie, une commission tripartite (Arménie, Iran, Russie) en charge de l'implanta-

tion d'une raffinerie en Arménie étudie la possibilité de construire un oléoduc reliant l'Arménie à son autre voisin

l'Iran. La capacité de la raffinerie atteindrait 7 millions de tonnes de pétrole annuel. Le coût du projet, estimé à 3 milliards de dollars, sera financé par l'Arménie, l'Iran et la Russie.

Retour à la normale

Selon **Arsen Ghazarian**, le président de l'Union des fabricants et hommes d'affaires d'Arménie (Umba), il n'y aurait plus d'encombres dans les ports géorgiens et le petit pont ferroviaire reliant Gori à Tbilissi détruit le 16 août a été réparé. Désormais, la situation est revenue à la normale et les wagons de marchandises arrivent en Arménie conformément au calendrier prévu. A l'occasion de ce conflit, l'économie arménienne aura tout de même subi un dommage de 680 millions de dollars.

Des Turcs à Dzidzernagapert

Cela méritait d'être rapporté. Durant leur court séjour en Arménie pour le match de football, quelques centaines de visiteurs turcs, supporters, journalistes, représentants d'ONG, ont visité le

Musée du Génocide arménien à Dzidzernagapert. Son directeur, **Haïk Demoyan**, leur a servi de guide. Hasan Cemal, éditorialiste au quotidien Milliyet, et d'autres journalistes turcs ont rendu compte de leurs impressions à leurs lecteurs. « Dans le silence vierge du matin, j'ai compris encore une fois l'inanité de la négation de l'Histoire, mais également les risques qu'il y avait à devenir prisonnier de ses douleurs », écrit Cemal. (L'Express, du 11/09)

Expo-Russie 2008

La consolidation des relations arméno-russes se poursuit avec Expo-Russie 2008 qui se tiendra en Arménie du 31 octobre

au 2 novembre, d'autant plus que lors de son récent voyage à Moscou, répondant à l'appel

du président S. Sarkissian, des hommes d'affaires arméniens de Russie se sont engagés à investir dans l'économie arménienne. Une cinquantaine d'entreprises dans des domaines très variés (construction, agriculture, médecine, transport, télécommunications, industries minières...) y participeront.

● Foi du chef de la police le Général Alik Sarkissian, les traitements des policiers arméniens vont être revalorisés de 50 % en 2009, passant de 200 à 300 dollars. Mais il est douteux que cela suffise à modifier leurs comportements, à les conduire à plus de rigueur dans le respect de la réglementation quand on apprend qu'en Russie les policiers sont payés 800 \$ et en Géorgie 500.

COMMUNIQUÉ

Le CCAF organise un Rassemblement républicain devant le Sénat, le 1er octobre à 18 h 00 pour demander le vote de la proposition de loi portant sanction de la négation du génocide arménien de 1915

La proposition de loi portant sanction de la négation du génocide arménien de 1915, votée le 12 octobre 2006 par une très large majorité de députés, n'a toujours pas été examinée par le Sénat.

En effet, depuis deux ans, les différentes échéances tant électorales que politiques ont eu pour effet de retarder la mise à l'ordre du jour des travaux de la Haute Assemblée et de repousser la discussion sur ce texte législatif d'une très grande importance pour les Français d'origine arménienne et leurs très nombreux amis dans la République.

Aujourd'hui, il est nécessaire de rappeler l'urgence d'un tel vote puisque le génocide arménien fait encore l'objet de propos et d'actes négationnistes.

C'est pourquoi, le Conseil de Coordination des organisations Arméniennes de France (CCAF) organise, à l'occasion de la rentrée parlementaire, un Rassemblement Républicain, le mercredi 1er octobre à 18 h 00, à Paris, devant le Sénat, avec la présence effective de nombreuses personnalités du monde politique, de la société civile et de représentants des organisations des droits de l'homme.

La nécessité d'une loi de protection contre les atteintes négationnistes et l'intérêt d'un tel texte pour les valeurs de la République et la paix civile seront rappelés par les intervenants lors de ce rassemblement.

Paris, le 8 octobre 2008

Tragique accident de la route en Turquie

Plus d'une vingtaine d'arméniens d'Iran sont morts et autant blessés, lundi 8 septembre, dans un accident d'autocar survenu dans la province d'Agri (est, frontalière avec l'Iran). L'autocar, immatriculé en Iran et qui transportait des passagers arméniens revenant d'une visite touristique en Arménie historique, s'est renversé sur une autoroute à 23 km de la ville de Dogubeyazit dans la province d'Agri. Selon le gouverneur d'Agri, Mehmet Cetin, plusieurs blessés sont dans un état grave et le nombre de victimes pourrait augmenter.

STÉPHANE/ARMENEWS

Le groupe avant le départ.

Le Rotary Club Lyon Sud

**co-organise avec l'Organisation Terre et Culture
et l'Union Médicale Arménienne de France**

une Vente aux Enchères *d'œuvres d'art exceptionnelles*

**au profit
de la réhabilitation
de l'Hôpital de Chouchi
(Artsakh)**

sous le marteau de Maître Jean Chenu
vendredi 17 octobre 2008
à partir de 18h45

à l'Espace Tête d'Or – Centre de Congrès
103, bd de la bataille de Stalingrad
69100 Villeurbanne

Exposition des œuvres : vendredi 17 octobre de 11h à 17h

Cette manifestation de solidarité sera suivie par un grand moment
de musique interprétée par

Gaguik Mouradian, Grand Maître de kamantcha
et les premiers violoncellistes,

Ewa Miecznikowska, de l'Orchestre de l'Opéra de Lyon
Nicolas Hartman, de l'Orchestre National de Lyon

Cette opération est parrainée par la société Fineco Eurofinancement - France

ԱՐԺԱՆԻ ԸԼԼԱ՛ՆՔ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ

Հայ ժողովուրդը, հակառակ իրեն պարտադրուած վեց դարերու օսմանեան խաւարին, եղալ լոյսին հաւատացող, լուսաւորութեան հաւատացող ժողովուրդ: Եթէ իր անմիջական շրջապատին մէջ հնարաւորութիւններ պակսեցան իրեն, այդ հնարաւորութիւնները փնտոց ուրիշ տեղ... քայլ պահեց Եւրոպայի մէջ ծաւալող Վերածնունդի եւ Զարթոնքի մեծ շարժումին հետ: Լոյսի եւ լուսաւորութեան վառարաններ կանգնեց Վենետիկէն Վիեննա, Ամսթերտամ, Մարսէյ, Հոռն, Փարիզ, Պոլսէն՝ Լվով, Փեթերբուրգ, Թիֆլիսէն մինչեւ Մատրաս: Ան ծնունդ տուաւ բարեսիրական, կրթութեան, մշակութային, ուսումնական եւ արհեստագիտական հաստատութիւններու, կազմակերպութիւններու՝ քաղաքականի կողքին:

Եւ, 17 տարիներ առաջ, հայ ժողովուրդը կատարեց ընտրութիւն. Հայաստանը դարձաւ անկախ պետութիւն: Ատկէ ետք բազմաթիւ փորձութիւններ յաջողեցին. պատերազմ, շրջափակում, քաղաքական հակադրութիւններ, յանցաւորութիւն եւ յանցագործութիւն, զրկանք:

Այսօր ունինք անկախ պետականութիւն, որու առկայութեամբ եւ ամրապնդմամբ միայն գրկանքըն ու տառապանքը, զոհերն ու զոհողութիւնները ի զուր չեն ըլլար: Իմաստ ու խորհուրդ կ'ունենան: Այսօր ալ ունինք տարբեր տեսակի հիմնախնդիրներ: Այսօր ալ շատերը տակաւին կ'ապրին զրկանքի ու դժուար պայմաններու մէջ:

Ու միայն անկախ պետականութեան ամրապնդումն է այդ խնդիրներու լուծման բանալին: Անկախութեան գաղափարը կը հարստանայ եւ կ'ամբողջանայ ազատութեան եւ արդարութեան սկզբունքներով: Կերտել՝ անկախ պետութիւն անհնար է առանց այդ պետութեան մէջ արդար հասարակութեան կառուցմամբ, առանց ազատութեան ապահովմամբ:

Մենք կը հաւատանք, որ մարդը արժանի է իր հայրենիքին, եթէ զայն չընդունիր որպէս նպատակ, իսկ իր անձը՝ իբրեւ միջոց: Նոյն տրամաբանութիւնը կրնանք կիրառել նաեւ անկախութեան, անկախ պետականութեան կառուցման համար: Անկախութեան պէտք է ձգտիլ. անկախութիւնը պէտք է նուաճել. յանուն անկախութեան պէտք է պայքարիլ: Իսկ էականը՝ պէտք է արժանի՝ ըլլալ անկախութեան:

Անկախութեան արժանի է այն ազգը՝ որպէս հաւաքականութիւն, եւ այն մարդը՝ որպէս անհատ, ով ո՛չ միայն կ'ուզէ ապրիլ, այլեւ ազատ ապրիլ: Եւ իրօք, ազատ ու անկախ է այն անձը, ով ո՛չ միայն կ'ուզէ անկախ ապրիլ, այլեւ պատրաստ է կեանքը զոհելու յանուն անկախութեան:

Անկախ պետութիւնը սոսկ վիճակ չէ, ան գիտակցութիւն է, աշխարհընկալում, ապրելակերպ: Եւ եթէ այսօր ունինք անկախութիւն, ուրեմն արժանի ենք այդ անկախութեան: Եւ եթէ կ'ուզենք ունենալ անկախ պետականութիւն, հայ ժողովուրդը, բոլորս, ամէն օր, իւրաքանչիւր քայլափոխի, ցանկացած խօսքով ու գործով պէտք է արժանի՝ ըլլանք մեր անկախութեան: **Օ. Վ.**

ՏԻԳՐԱՆ ԹՈՐՈՍԵԱՆ ՀՐԱԺԱՐԱԾ

Հայաստանի Հանրապետական Կուսակցութեան խորհուրդի վերջին նիստին ընթացքին հաստատուած է կուսակցութեան գործադիր մարմնի օրեր առաջ ընդունած որոշումը, որու համաձայն աննպատակալարմար տեսնուած էր Ազգային Ժողովի նախագահի պաշտօնին վրայ Տիգրան Թորոսեանի յետագայ պաշտօնավարութիւնը, եւ առաջարկուած նորընտիր երեսփոխան Յովիկ Աբրահամեանի թեկնածութիւնը:

Որոշման հետեւանք՝ Տիգրան Թորոսեան հրաժարած է, թէ՛ Ազգային Ժողովի նախագահի պաշտօնէն, թէ՛ Հանրապետական Կուսակցութենէն: Ան յայտարարած է, որ իր մօտեցումները երկրի ներքին քաղաքական կեանքի շարք մը խնդիրներու առումով տարբեր են խորհրդարանական մեծամասնութեան մօտեցումներէն: «Յաւուք, այս ամբողջ զարգացումները, մանաւանդ վերջին շրջանի, ակնյայտօրէն կը վկայեն, որ անոնք անյաղթահարելի տարաձայնութիւններ են, եւ ես առած եմ այն քայլը, որ պէտք է առնէր ամէն ողջամիտ մարդ. ես կուսակցութեան դիմում ներկայացուցած եմ անոր շարքերէն դուրս գալու մասին: Այժմ, երբ յայտնի է, որ մենք տարբեր սկզբունքներ կը դաւանենք, գոնէ մի շարք հարցերու հետ կապուած, իմ Ազգային Ժողովի նախագահի պաշտօնին վրայ մնալը կը կորսնցնէ իր նպատակը, եւ ես երկրորդ դիմում մը ունիմ, որը գրեթէ նոյնաբովանդակ է՝ երկրի ներքին քաղաքական կեանքին հետ կապ ունեցող շարք մը խնդիրներու վերաբերեալ խորհրդարանի մեծամասնութեան առկայ անյաղթահարելի տարաձայնութիւններու պատճառով, «Ազգային Ժողովի կանոնակարգ» օրէնքի 20-րդ յօդուածի համաձայն, կը հրաժարիմ Ազգային Ժողովի նախագահի պաշտօնէն», ըսած է ան:

Պատասխանելով լրագրողներու հարցումներուն, Տիգրան Թորոսեան նշած է, որ տարաձայնութիւնները խորհրդարանական գործունէութեան կազմակերպման, անոր պատկերացումներուն, կուսակցական տարբեր խնդիրներու լուծման հետ են կապուած: Ան յայտարարած է, որ չի զղջար Հանրապետական Կուսակցութեան բոլոր նախագիծերը պաշտպանած ըլլալուն համար եւ ուրախ է, որ Հնարաւորութիւն ունեցած է անցեալ 9 տարիներու ընթացքին ծառայել իր երկրին՝ իր սկզբունքներու, մօտեցումներու շրջանակին մէջ:

Տիգրան Թորոսեան պիտի շարունակէ անդամակցիլ խորհրդարանին՝ անկախ երեսփոխանի կարգավիճակով:

ՎԵՐՁՆԱԿԱՆ ՅԱՂԹԱՆԱԿԻ ՀԱԽԱՏՈՎ

Սեպտեմբեր 2-ին Արցախ նշեց անկախութեան հռչակման 17-րդ տարեդարձը:

Ինքնուրոյն պետականութեան հռչակումը ժամանակի թելադրանքն էր: Թէ՛ պարտադրուած պատերազմի տարիներուն, թէ՛ հրադադարէն ետք անցումային դժուարին ժամանակահատուածի մէջ եւ թէ՛ ներքին քաղաքական ճգնաժամի փուլին անկախութեան գաղափարը Արցախի մէջ ո՛չ մէկ տատանում ունեցած է: Ընդհակառակը, աւելի ամրացած է արցախահայութեան մօտ՝ վստահարար պահպանելով վերջնական յաղթանակի հաւատքը: Այսօր, տարածքաշրջանային նոր զարգացումներու համապատկերին մէջ, Արցախի համար ա՛լ աւելի կարեւոր կը նկատուի անկախութեան փաստը՝ Հիմ ունենալով չճանչցուած պետութիւններու նկատմամբ միջազգային նոր վերաբերումը:

Անկախութեան սօսի առիթով, շնորհաւորելով արցախցիները, Հայաստանի վարչապետ Տիգրան Սարգսեան ըսաւ որ Արցախ կրցած է ապացուցել ինքնուրոյն գոյատեւելու իր իրաւունքը: «Կարեւոր չէ, թէ ե՞րբ կը ճանչնան Արցախի Հանրապետութիւնը, կարեւորն այն է, որ մենք կարենանք արժանաւայել ապրիլ այս հողի վրայ մասնաւորաբար», նշեց ան:

Արցախի նախագահ Բակո Սահակեան ընդգծելով անկախութեան նշանակութիւնը, շեշտեց, որ անցեալ տարիներուն կրցած են ո՛չ միայն ջնջել պատերազմի հետքերը, այլ նաեւ հետեւողական քայլեր կ'առնուին ժողովուրդի կենսամակարդակը բարձրացնելու ուղղութեամբ: «Մենք կ'ապրինք երկրի մը մէջ, ուր ամբողջ ժողովուրդը կարելի է անուանել հայրենիքի պաշտպաններ», ըսաւ ան:

Միւս կողմէ, Ատրպեյձանի նախագահ Իլհամ Ալիյեւի հետ ունեցած հանդիպման ընթացքին, Ռուսաստանի նախագահ Տիմիդի Մետվետե հաստատած է, որ արցախեան հակամարտութեան կարգաւորման նկատմամբ իր երկրի դիրքորոշումը չէ փոխուած: Ան աջակցութիւն յայտնած է Ատրպեյձանի եւ Հայաստանի նախագահներուն ուղղակի բանակցութիւններ ունենալուն եւ փոխընդունելի լուծում գտնելուն: Ալիյեւ ալ յայտարարած է, որ կարգաւորման համար լաւ նախադրեալներ կան: «Այսօր տարածքաշրջանի իրադրութիւնը որոշ անհանգստութեան պատճառ է, եւ Ատրպեյձան պատրաստ է իր աւանդը ներդնել առկայ լարուածութիւնը թուցնելու համար: Տարաձայնութիւնները պէտք է լուծուին խաղաղ ճանապարհով» նշած է ան, ընդգծելով, թէ Ատրպեյձան կ'ակնկալէ, թէ Ռուսաստան կը շարունակէ գործօն դեր խաղալ հարցի լուծման գործընթացին մէջ:

ՎԱԶԳԷՆ ՎԵՀԱՓԱՌԻ ԾՆՆԴԵԱՆ 100-ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻԻ

ՄԷՐԸ ԵՐԲԷՔ ՉԱՆՑՆԻՐ

Օգոստոս ամսուն լրացաւ Ամենայն Հայոց Հայրապետ՝ Երջանկայիշատակ Վազգէն Ա. Կաթողիկոսին մահուան 14-րդ տարեկիցը: Սեպտեմբեր 20-էն սկսեալ մեր Եկեղեցին իր բոլոր նուիրապետական Աթոռներով եւ թեմերով, Հայաստանի պետութեան աջակցութեամբ պիտի նշէ անոր ծննդեան հարիւրամեակը:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Փղիպոս Աղբակեցի Կաթողիկոսին կառուցած զանգակատունին տակ, Վազգէն Վեհափառի գերեզմանը նոր ուխտավայր մը դարձած է կարծէք հազարաւոր հայորդիներու համար: Անոնց համար հովուապետէ մը աւելի՛ իսկական հոգեւոր հայր մը եղաւ քառասուն տարուան իր հայրապետութեան շրջանին: Իր գերեզմանին շուրջ կը գտնուին երանելի նախորդներէն՝ Մկրտիչ Ա. (Որիմեան Հայրիկ), Գէորգ Ե. եւ Զ., Ոորէն Ա. հայրապետներուն տապանաքարերը: Այցելողը պիտի տեսնէ որ անոր սպիտակ շիրմաքարը միշտ զարդարուած է թարմ մեխակներով կամ վարդերով: Անոնք կ'արտայայտեն ազգին մշտանորոգ երախտագիտութիւնը իր արժանի սպասաւորներէն մէկուն հանդէս: Արդարեւ՝ իր մահէն 14 տարիներ յետոյ, իր բարի հոգին կը շարունակէ սաւառնիլ Էջմիածնի վանքին, եւ անկէ մինչեւ բազմաթիւ այն վայրերուն եւ համայնքներուն վրայ, ուր իր օրհնարներ այցելութիւնները տուած էր:

Անձնական իմ յիշատակներու մէջ միշտ դրոշմուած պիտի մնան երեկոյեան իր պտոյտները Մայր Տաճարի շուրջ: Այդ պտոյտներէն քանի մը վայրկեան առաջ՝ հերթապահ պահակը մեզի իմաց կու տար. «Տղաք, Վեհափառը դուրս է գալու»: Անմիջապէս կը վերջացնէինք մեր խօսակցութիւնը, կ'ազատէինք նստարանները, վերադառնալու համար մեր խուցերը: Մեզի մարդ չէր ստիպեր որ հեռանայինք, սակայն բոլորս ալ քաջ գիտէինք, որ ամբողջ օրուան ընթացքին միակ յարմար պահն էր երբ Հայրապետը պիտի կարենար մտերիմ զրոյց մը ունենալ իրեն համար այնքան նուիրական՝ սրբութիւն սրբոց Մայր Տաճարին հետ: Այդ նոյն զգացումը շատերու մէջ կար անտարակոյս: Ինչպէս որ ամէն մէկ մանուկ կ'ուզէ իր մօր հետ մտերմիկ եւ մենաշնորհալ յարաբերութիւն մը մշակել, այնպէս ալ իւրաքանչիւրս կ'ուզէր նոյն այդ մտերմիկ յարաբերութիւնը ունենալ Մայր Տաճարին հետ: Որովհետեւ Վազգէն Վեհափառը բացառութիւն չէր կազմեր եւ այդ նոյն զգացումներով կ'ապրէր, մեզի համար յատակ էր, որ մենք զինք պիտի չզրկէինք այդ հնարաւորութենէն: Երկաթեայ ձողերը կը բացւէին՝ Վեհը կ'անցնէր Տրդատայ Դուռին կամարին տակէն: Իրմով կարծէք լուռ շարքերով Հայոց

Պատմութեան ամբողջ մեծերուն փաղանգը կը մտնէր տաճարին բակը:

Ըստ Պօղոս Առաքեալին՝ սէրը քրիստոնեային առաջին յատկանիշն ու առաքինութիւնն է: Բնականաբար մեր քրիստոնէական հաւատքը ամբողջութեամբ հիմնուած է սիրոյ գաղափարին վրայ. պիտի սիրես Աստուածդ, պիտի սիրես ծնողքդ եւ եղբայրդ, պիտի սիրես ընկերներդ, եւ մանաւանդ քեզ ատողներն ու հալածողները: Վազգէն Վեհափառը այդ գաղափարը իր մանկութենէն իւրացուցած էր իր մօր՝ Տիրամայր Սիրանոյշի եւ հօր՝ Արքահամ Պալճեանի ազնիւ օրինակին հետեւելով: Անոնք անսահման սիրով մը դաստիարակած էին իրենց միակ որդին որ տարիներ յետոյ Պուքրէշի իր համայնքին մէջ պիտի դառնար շնորհալի եւ սիրուած ուսուցիչ մը, հուսկ առաքինի եւ բոլորին կողմէ յարգուած հոգեւորական մը: Այդ պատճառով ալ երբ Վազգէն Վեհափառին մասին խօսուի, անմիջապէս «սէր» բառը մեր միտքը կու գայ: Ան իսկապէս «Սիրոյ» մարդն էր: Սէրը սիրող եւ Սէր բաշխող: Աստուածաշնչական այս պատգամով զինուած, իր ամբողջ կեանքին առաքելութիւնը եղաւ յուսալքուած իր ժողովուրդին եւ Եկեղեցիին վէրքերը սպիտակել: Արդարեւ՝ իր դէմքին բարի ժպիտը ամբողջութեամբ կ'արտայայտէր ու կը ցոլացնէր իր ներքին խաղաղութիւնը եւ անսահման սէրը: Ան սակայն իր ծառայութիւնը չսահմանափակեց հոգեւոր ասպարէզին մէջ: Որովհետեւ «սիրոյ մարդ» էր, ան նախ մանկավարժ մնաց: Մեծ յուզումով կը վերջնապէս ուրբաթօրեայ քարոզխօսութեան իր դասերը: Պահը պարզապէս մոգական էր ինծի համար: Վեհափառը վեհափառ ըլլալէ կը դադրէր՝ իր հովուապետական հոգեւոր ի պահ դրած, ան երկու ժամ շարունակ կը դառնար «մեր» ուսուցիչը: Սիրով կը լսէր մեր գրած քարոզները, սիրով կը սրբազրէր մեր աստուածաբանական, լեզուական եւ ոճային սխալները, սիրով կը քաջալերէր մեզ, յաճախ յանձնարարելով որ մեր բնագիրը յանձնէինք «Էջմիածին» ամսաթերթին խմբագրութեան, հրատարակուելու համար: Ինծի համար մանաւանդ այդ դասը բացառիկ առիթ մը եղած է անդրադառնալու թէ ըսփիւղքէն եկած այս հայր որքան նման էր «մեզի»: Օտարութեան մէջ ծնած ու մեծցած, եւրոպական ուսում ստացած այս համալսարանականը յաջողած էր, առանց որեւէ բարոյութի, իր մէջը համադրել եւրոպական արժէքները եւ իր հայկական ժառանգութիւնը: Ուշադրութենէս չէր վրիպած, օրինակի համար, որ ան մեր քարոզներուն բնաբանները կ'ընտրէր ուսմաներէն իր Աւետարանէն: Ես այդ պահուն հասկցայ թէ ատոր մէջ ո՛չ պախարակելի եւ ո՛չ ալ ամօթալի բան կար: Ան պար-

զապէս մեր պատմութեան պտուղն էր. բնականօրէն կը սիրէր ուսմաներէնը որպէս իր մանկութեան եւ դաստիարակութեան լեզուն եւ այդ չէր արգիլեր որ ան անսահման սէր մը ունենար հայերէնին հանդէս:

Իր տապանաքարին փորագրուած նախադասութիւնը բոլորիս համար կը մնայ իր վերջին եւ գուցէ գերագոյն պատգամը. Սէրը երբէք չանցնիր, կամ աւելի պարզ ձեւով ըսուած՝ կեանքին մէջ Սէրը սիրողին համար առիթ չի պակսիր:

Այո՛, Վեհափառ Տէր, ծառայ կը մնանք Վեհիդ եւ մեր սէրը երբէք պիտի չանցնի:

ՍԱՀԱԿ ՍՐԿ. ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ

ԲԱՅՈՒՄ՝ ՎԱԶԳԷՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՆՈՒԱՆ ԴՊՐՈՑԻՆ

Վազգէն Ա. Հայրապետի ծննդեան 100-ամեակին նուիրուած միջոցառումներու ծիրէն ներս Երեւանի թիւ 168 դպրոցը վերամուտին դռները բացած է վերանուանուած ըլլալով Երանաշնորհ Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի անունով:

Բացման հանդիսաւոր արարողութեան մասնակցած են Ն. Ս. Օ. Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, Հայաստանի վարչապետ Տիգրան Սարգսեան, փոխ-վարչապետ Արմէն Գէորգեան, կրթութեան եւ գիտութեան նախարար ըւպարտակ Սէյրանեան, Երեւանի քաղաքապետ Երանդ Զախարեան եւ այլ պաշտօնատարներ: Դպրոցականներուն ուղղեալ իր խօսքին մէջ Գարեգին Բ. Կաթողիկոս նշած է, թէ այս անուանակոչութիւնը առաջին հերթին պէտք է շնորհ պարտականութեան գիտակցութիւնը աշակերտներուն մօտ: 1976-ին շինուած դպրոցին շէնքը վերակառուցուած եւ վերանորոգուած է, ընդգրկուած ըլլալով «Լինսի» հիմնադրամի «Դպրոցաշինութիւն» ծրագրին մէջ:

ԷՋ ՄԸ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԷՆ ՀԱՅ ԸԼԼԱԼ

Ի՞նչ կը նշանակէ Հայ ըլլալ: Ճշմարիտ եւ կատարեալ Հայ ըլլալ:

Ահա՛ հարցում մը, որ առաջին ականարկին, գուցէ միամիտ կամ, նոյնիսկ, անտեղի ու անիմաստ ըլլալ կը թուի:

Այդպէս չէ սակայն:

Մենք, իրապէ՛ս, կորսնցուցած ենք ամբողջական Հայուն հոգեբանութիւնը: Յետ-պատերազմեան Հայուն ամբողջականութիւնը կազմալուծուած է ու կորսուած անոր կեանքին այն կեդրոնաձիգ ուժը, որ իր շուրջ քաշէ նոր սերունդներուն ապրումները:

Բնական է ուրեմն, որ այս դրութենէն ազդուած ըլլայ Հայ երիտասարդութիւնը, որովհետեւ հոգեպէս կազմալուծուած ընկերութիւն մը չի կրնար սերունդ դաստիարակել:

Պուրջէշահայ 20-25 երիտասարդներու մէկ հանդիպումի պահուն, անգամ մը եւս, առիթն ունեցանք այս իրողութիւնը տեսնելու եւ հաստատելու: Հայ երիտասարդը այսօր, 1937-ին, չի գիտեր, թէ ի՞նչ ըսել է Հայ ըլլալ:

Ոմանք կը խորհին, թէ լաւ Հայ կը նշանակէ անհատական բարձր դիրքերու հասնիլ ու հայ անունին վարկը այսպէսով բարձրացնել յաջա հիւրնկալ ժողովուրդին:

Ուրիշներ կը կարծեն, թէ հայերէն գիտնալն իսկ անհրաժեշտ չէ, կը բաւէ միայն գիտակցութիւնը ունենալ, այսինքն՝ կարծիքը, թէ հայ են, ու այդ «գիտակցութիւնը» իրենց հոգիին մէկ անկիւնը պահած, այլեւս հանգիստ կրնան ապրիլ որպէս... Հայ:

Կան ուրիշներ, որ լաւ Հայ ըսելով կը հասկնան այն մարդը, որ «կը սիրէ» ծանօթութիւններ հաւաքել հայ ժողովուրդի անցեալի մասին, հին փառքերու ու արժէքներու մասին ու մեծ գոհացում կը գտնէ այն զգացումին մէջ, թէ ինքն ալ այդ ժողովուրդէն սերած է: Այս դասակարգը հայկականութիւնը կը նկատէ հնագիտական առարկայ:

Ուրիշներ կը հաւատան, թէ լաւ Հայ ըլլալ կը նշանակէ հետաքրքրութիւն տածել հանդէպ Հայաստանի, անոր տնտեսական-մշակութային շինարարութեանց, ու բաւարարուիլ այն մտքով, որ այսպէս կամ այնպէս, Հայաստան մը կայ, որուն մասին եթէ լաւ բան մը հանդիպին թերթերուն մէջ, գոհունակութիւն մը կը զգան: Այս տեսակի մարդոց համար Հայաստանը գուտ աշխարհագրական իրականութիւն մըն է, իսկ հայկականութիւն կը նշանակէ Հայաստանով հետաքրքրուիլ որպէս տեսակ մը ցուցահանդէս:

Ոմանք ալ խելացի գործ կը նկատեն նուիրուիլ համամարդկային-ընկերային իտէալներու իրականացման պայքարին: Հայաստանի շահերը լաւագոյն կերպով պաշտպանած ըլլալ կը կարծեն, Հայաստանը սիրելու ամենամեծ ապացոյցը տուած ըլլալ կը հաւատան՝ պայքարելով առանց դասակարգի ընկերութեան իրականացման համար այն երկիրներու մէջ, ուր իրենք կ'ապրին:

Կան, սակայն, եւ այնպիսիներ, որոնք Հայ ըլլալու համար բաւական կը համարեն ազգային-քաղաքական իտէալներով ապրիլը:

Դեռ կարելի է Հայ ըլլալու ուրիշ տեսակներ ալ զանազանել, սակայն հոս կանգ կ'առնենք ու

Հարց կու տանք կրկին.

Ո՞րն է ճշմարիտ Հայը, ի՞նչ կը նշանակէ Հայ ըլլալ, ի՞նչ կը նշանակէ Հայաստանը սիրել:

Կը խորհինք, թէ վերեւ յիշուած կեցուածքները, Հայ ըլլալու կերպերը, զոր մենք պէտք է յարգենք, թէեւ գրեթէ, բոլորն ալ կրնան ճշմարիտ Հայու մը բաղկացուցիչ տարրերը ըլլալ, սակայն առանձին-առանձին անուշաձուրտ բաւարար ըլլալէ հեռու են:

Մենք պիտի ուզէինք տեսնել ամբողջական Հայը, որուն հոգին եւ գիտակցութիւնը լեցուն են հայկականութիւնով, բնական կերպով՝ հայկականութիւն, որպէս ընդհանրապէս կեանքի հնարաւորութիւն եւ կերպ իր բոլոր կողմերով:

Հայ անցեալին, հայ արժէքներուն կապուիլ ո՛չ միայն որպէս հետաքրքրութիւն, ո՛չ միայն որպէս օտարին ծանօթացնելու «փրփականաւ» նիւթ, այլ մանաւանդ, որպէս ընդհանրապէս կեանքի հիմունք, որ իմաստ կու տայ ու կ'արժէքաւորէ այսօրը:

Հայ հայրենիքը եւ ազգը ո՛չ թէ «սիրել» (հայրենասիրութիւնը պարզապէս սիրոյ յայտարարութեամբ չէ որ կը լուծուի), Հայաստանին եւ հայ ժողովուրդին ո՛չ թէ «բարեկամ» ըլլալ (օտար մը միայն կրնայ «բարեկամ» ըլլալ), այլ անոնցմով ապրիլ, անոնց պատկերը հոգիներուն մէջ միշտ ներկայ ու կենդանի պահել եւ մանաւանդ, անոնց հանդէպ նուիրումի զգացումը մշակել: Արդէն հայրենասէր իր բուն իմաստով հայրենասուէր ըսել է:

Այո՛, հայրենիքը եւ ազգը սիրելու զգացումները պէտք է ունենալ – չունեցողները այլասերած էակներ են – առանց սակայն այդ զգացումները «ռեքլամ» ընելու, պարզապէս անոր համար, որ այդ սէրը մասնաւոր արժանիք մը չէ, այլ բնական վիճակ մը: Ի՞նչ անուն պիտի տայիք այն մարդուն, որ աջին ու ձախին ինքզինքը կը գովէ այն պատճառով, որ օրինակ, իր մայրը կը սիրէ, որ զայն տունէն դուրս չ'ընենք եւ զայն չ'ուրանար:

Ամէն մարդ իր ծնունդով իսկ անքակտելի կերպով կապուած է իր ազգին ու անոր բնաշխարհին՝ միասին մէկ օրկանական ամբողջութիւն մը կազմելով:

Նոյնանալ ժողովուրդին հետ, որպէս կենսաբանական էակ, նոյնանալ ազգին պատմութեան եւ մշակոյթին հետ, որպէս բարոյական-հոգեւոր էակ, նոյնանալ հայրենիքի հողին ու ջուրին հետ, որպէս աշխատող-ստեղծագործող էակ, վերջապէս՝ նոյնանալ Հայ պետութիւնը ամրացնող ու անոր ապագան պահող իտէալներուն հետ, որպէս կամեցող եւ կառուցանող քաղաքական էակ:

Ահա՛, մեր կարծիքով, ճշմարիտ պատկերը ամբողջական Հայուն:

(Քաղուած՝ «Գալիլի Տեսիլքով» հատորէն)

ՅՈՒՐԵԼԵԱՆԻ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐ

Երջանկայիշատակ Վազգէն Ա. Վեհափառ Կաթողիկոսի ծննդեան 100-ամեակին առթիւ պիտի կազմակերպուին գիտաժողովներ, յոբելիական երեկոյ Երեւանի Օփերայի դահլիճին մէջ, լուսանկարչական եւ վաւերական նիւթերու ցուցահանդէս, վարժարաններու մէջ դասախօսութիւններ, պիտի թողարկուի յուշագրամ, եւ հրատարակուի Հայրապետի երկերու լիակատար ժողովածոյ մը: Երեւանի մէջ արդէն զարոյց մը անուանակոչուած է Վազգէն Ա. Հայրապետի անունով: Հոկտեմբերին նախատեսուած է հոգեւոր երաժշտութեան փառատօն մը:

Իսկ Գարեգին Բ. Կաթողիկոսի օրհնութեամբ, եւ Սեւանի Վազգէնեան Հոգեւոր Դպրանոցին տեսուչ եւ սաներուն նախաձեռնութեամբ լոյս տեսած է «Վազգէնեան Դպրանոց» հոգեւոր-մշակութային պարբերականի անդրանիկ թիւը, որուն նպատակն է ձեւաւորել մթնոլորտ մը, որ հնարաւորութիւն տայ մտաւոր կեանքի զանազան բնագաւառներու ներկայացուցիչներուն գաղափարի փոխանակում կատարելու, ինչպէս նաեւ երիտասարդ սերունդի հոգեմտաւոր դաստիարակութեան նպաստելու:

Association MACHTOTZ
Pour la Défense de la Langue Arménienne
RENTREE DE L'ANNEE SCOLAIRE
2008-2009

1) **Cours intensif d'arménien 1er niveau pour non-arménophones**
20 septembre 2008 – 17 janvier 2009 :
 stage de 50 heures
 le samedi matin de 9h à 12h à Paris
 (absentéisme exclu)

Ces cours s'adresseront aux débutants de 8 à 70 ans
Les élèves seront capables de parler lire et écrire l'arménien.
 L'enseignement est assuré
 par **Mme Hilda Kalfayan-Parossian**
 avec sa **METHODE AUDIOVISUELLE**

2) **Les cours de 2e, de 3e et de 4e niveaux**
 continuent le samedi entre 12h et 15 h à Paris
20 septembre 2008 – Fin juin 2009
 Les nouveaux élèves sont acceptés après
 un test de niveau.

3) Vous pouvez aussi vous procurer votre
MANUEL D'ARMENIEN OCCIDENTAL
POUR LES NON – ARMENOPHONES
 Une méthode audiovisuelle utilisable chez soi
 3 volumes en couleurs
 + 1 coffret de 4 cassettes audio :
 99 € (frais d'expédition inclus)

Pour tous ces cours et le manuel
RENSEIGNEMENTS ET INSCRIPTIONS :
DES MAINTENANT JUSQU'AU 15 JUILLET :
 01 47 50 97 51

ԿԱՐԴԱՅԷՔ ԵՒ ՏԱՐԱՄԵՅԷՔ
«ԱՇՆԱՐ»
 Հայ թերթը
 Հայ տունին բարեկամն է

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՅԺՄԷՌԻԹԻՒՆ

Ի՞՞ՆՁ ԳԻՏԵՆՔ ԾՈՎՈՒ ՄԱՍԻՆ

Իր ընդհանուր տարածությունն 70,8 առ հարյուրը՝ 510 միլիոն քառակուսի քիլոմետր ծովով ծածկուած երկրագունտը, լիովին կ'արժանացնէ իր «կապոյտ մոլորակ» անուանումը: Աղի ջուրերու ընդհանուր ծաւալը 1,3 միլիարտ խորանարդ քիլոմետրի կը հասնի: Յիշեցնենք որ միայն 1 խորանարդ քիլոմետր աղի ջուրը, այսինքն ծովը մօտաւորապէս 1 միլիոն 300 հազար թոն կը կշռէ: Իսկ եթէ երկրագունտի բոլոր ծովերուն պարունակած աղը կարելի ըլլայ համահասար տարածել երկրի մակերեսին վրայ, այն պիտի ձեւացնէր 150 մետր հաստութեամբ անսահման խաւ մը (համարժէք 45 յարկանի շէնքի մը բարձրութեան):

Ովկիանոսներու ամենախորունկ կէտը կը գտնուի Նաղաղականի Փիլիպեան կղզիներու արեւելքը, Մարիան արշիպելագոսի մօտերը, որ կը կոչուի «Մարիանի փոս»ը եւ կը ներկայացնէ 11.035 մետր խորութիւն: Նաղաղական ովկիանոսի միջին խորութիւնը 4000 մետր է, իսկ Ատլանտեանինը՝ 3600 մետր: Ովկիանոսներու միջին ջերմաստիճանը 2-էն 5-ի միջեւ կը տարուբերի: Գալով աղիութեան համեմատութեան, ծովերու միջին աղիութիւնը 1 լիթրի նկատմամբ 35 կրամ է: Ամենաաղի ծովը Մեռեալ ծովն է, որուն աղիութիւնը կը հասնի 275 կրամի, միշտ 1 լիթրի նկատմամբ, ինչ որ միջին աղիութեան գրեթէ տասնապատիկն է: Ջուրի խտութիւնը իր պարունակած աղի քանակութեան հետ համեմատական ըլլալով, Մեռեալ ծովու մէջ լողացող անձի մը մարմինը գրեթէ կը ծփայ ջուրի մակերեսին վրայ, առանց որ ան դոյզն ուժ վատնէ ջուրի երեսը մնալու:

Երկրի ծովերուն ամենաուժեղ հոսանքը հարաւային բեւեռի շուրջը ետեւային հոսանքն է, որու երկարութիւնը 24.000 քմ.-ի կը հասնի եւ ծնունդ կ'առնէ հարաւային բեւեռի ամենապաղ ջուրին, ովկիանոսներու ամենատաք ջուրի հետ շփումէն եւ արեւմուտքէն դէպի արեւելք երկրագունտի շրջանը կ'ընէ:

Մովային անասնատեսակներու թիւը 28.000 է, որոնցմէ 7.000-ը կը չահագործուին սպառողական նպատակով՝ իրեն սննդեղէն մարդոց համար:

Իսկ ինչ կը վերաբերի ծովային կարգ մը երեւոյթներու վերաբերեալ առասպելական, խորհրդաւոր թէ գիտական տեսակէտներու, յիշեցնենք թէ՛ Ջրհեղեղի ծագումը կը վերագրուի Սեւ ծովու մէջ տեղի ունեցած բացառիկ եղելութեան մը հետեւանքին, որոշ երկրաբաններու կարծիքով, Վոսփորի խցանը տեղի տուած է երկրատարած հեղեղային ջուրերուն, որու հետեւանքով կազմուած են Եգէական ծովն ու Միջերկրականը: Գալով «Պերմիտի Եռանկիւն»ին, ուր բազմաթիւ նաւեր խորհրդաւոր կերպով ընկղմած են ու կորսուած տարիներէ ի վեր, ըստ գիտնականներու, այս ծովամասին վրայ, ուր «Կոլֆ Սթրիմ» հոսանքը շատ արագ է եւ աշխոյժ, հաւանական է որ մագնիսական անբնական երեւոյթներ տեղի ունենան, ծովայատակի անկանոնութեան պատճառով փոփոխական հոսանքներու հետեւանքով:

Մովերու մասին այս ընդհանուր տեղեկութիւններէն յետոյ, ներկայիս ուսումնասիրենք աղի ջուրը ընտանի եւ ըմպելի ջուրի վերածելու, վերջին տարիներու աշխուժացած աշխատութիւնները:

Ըստ Միացեալ Ազգերու Զարգացման ծրագրի տուեալներուն, մինչեւ 2025 թուականը, 3 միլիարտ մօտ բնակչութիւն մը ջուրի անբաւարարութենէ պիտի տառապի: Արդէն գլխաւորաբար Ափրիկէի եւ Միջին Արեւելքի 29 երկիրներու բնակիչները ըմպելի ջուրի պակասը կը դիմակայեն ամէն օր: 250 միլիոն մարդ, անձ զուլս անհրաժեշտ տարեկան 1000 լիթր ջուրի սպառումէն զուրկ են: Անուշ ջուրը կամ ըմպելի ջուրը անհաւասարօրէն տրամադրուած է եւ անհամեմատօրէն գործածուած. տասնեակ մը երկիրներ կը բաժնեն ակունքներու 60 տոկոսը: Այս անբնական կացութեան գլխաւոր պատճառները երկու են. առաջինը՝ ծովեզերեայ երկիրներու բնակչութեան աճը, որ բնականաբար ջուրի պահանջը եւ սպառումը կ'աւելցնէ: Իսկ երկրորդը, կլիմայական ջեռուցումն է, որուն հետեւանքով փոթորիկներու եւ ողողումներու թիւը կ'աւելնայ օրէ օր, ինչ որ պատճառ կը գտնայ հողի մակերեսին մօտ գտնուող ջուրի ակունքներու քանդումին, առանց հաշուի առնելու տօթի շրջանները:

Ուրեմն ի՞նչ ընել, մարդկութեան համար այնքան կենսական ըմպելի ջուրի պահանջը գոհացնելու ուղղութեամբ: Օգտուիլ պարզապէս անհատնում աղբիւրէ մը, որն է նոյնինքն ծովու ջուրը: Արդարեւ ովկիանոսներն ու ծովերն են, որ երկրագունտի երեսին տրամադրելի ջուրի մեծագոյն բաժինը կը պարունակեն: Միմիայն 3 տոկոսով աղի փոխարէն, 97 տոկոսով անուշ ջուր: Կը մնայ հիմնական գործողութիւնը, որն է աղազերծել ծովու ջուրը:

Վերջին տարիներուն ծովու ջուրը իր պարունակած աղէն անջատելու գործընթացը ճարտարարուեստական մակարդակի հասած է: Այս նպատակին ծառայող գործարանները 90 տոկոսով ծովու ջուրը եւ 10 տոկոսով աղով յագեցած ստորերկրեայ ջուրերը կը չահագործեն: Արհեստագիտական երկու գլխաւոր եղանակներ կ'օգտագործուին աղի ջուրը իր աղէն գտելու համար: Առաջինը՝ ջերմային գործընթացն է, որու ընթացքին եռացման հասցուած աղի ջուրը կը չոգիացնեն, աղէն գտուած ջրաշոգին անլի յետոյ խտացնելով, անուշ ջուրի կը վերածեն: Իսկ երկրորդ եղանակը կը գործածէ կիսաթափանց թաղանթներ, որոնց ընդմէջէն ճնշումով անցնող ծովու ջուրը իր աղէն կը գտուի, իսկ աղի մասնիկները կիսաթափանց թաղանթին կողմէ վար կը պահուին: Այս երկու եղանակները ներկայիս ամենարդարձակ կիրարկում գտած, մեծաքանակ աստիճանի գործընթացներ են: Այսօր 120 երկիրներու մէջ տարածուած 17.000 նմանօրինակ հաստատութիւններ օրական 51 միլիոն խորանարդ մետր ծովու ջուր կ'աղազերծեն: Այսուհանդերձ, արտադրուած ըմպելի

ջուրը երկրի բնակչութեան միայն 1,5 առ հարյուրին ջուրի կարիքը կը դիմագրաւէ: Այս համեմատութիւնը ի հարկէ անբաւարար է: Զինաստանի եւ Հնդկաստանի նման հսկայ բնակչութիւններ դեռ չեն օժտուած այս կարգի սարքաւորումներով, սակայն մեծածաւալ ծրագրերու ձեռնարկած են այս ուղղութեամբ: Պէտք է յիշեցնել, որ ներկայիս աղազերծման այս եղանակներով արտադրուած անուշ ջուրը, մակերեսային ջուրերէն գտուած ըմպելի ջուրի բաղադրամասը 2-3 անգամ անլի բարձր գինով ձեռք կը ձգուի: Ահաւասիկ արհեստագիտական կենսական մարտահրաւէր մը, գորայժմ կը զբաղեցնէ հետազոտողները:

Պատրաստեց՝ ՍՈՒՐԷՆ ՇԷՐԻԲ

«ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ»Ի ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆ

Անցեալ 6 Սեպտեմբերի Հայաստան-Թուրքիա ֆութպոլի մրցումին ներկայ գտնուելու համար բազմաթիւ թուրք քաղաքացիներ Երեւան ժամանած էին: Գիտութիւններու Ազգային Ակադեմիայի «Ցեղասպանութեան Թանգարան»ի տնօրէն Հայկ Դէմոյեան յայտարարած է, որ այդ առթիւ թանգարան այցելած են անլի քան 300 թուրքեր, որոնց կարգին՝ ուսանողներ, զանազան կազմակերպութիւններու ներկայացուցիչներ, մամուլի թղթակիցներ: Անոնք թանգարան կ'այցելէին հետաքրքրութենէ զրոգուած, կ'արտայայտէին տարբեր վերաբերում՝ սկսելով ցաւի զգացումէն, զըջումէն մինչեւ փաստերը լուրջ չընդունիլը: Լրատուամիջոցներու ներկայացուցիչներ հաղորդումներ պատրաստած են թանգարանի մասին, հարցազրոյցներ վարած թանգարանի տնօրէնին հետ:

Այցելուներու կարգին էր տխրահաչակ եռօտանիէն ձէմալի թոռ՝ Հասան ձէմալը, որ Պոլսոյ «Միլլիէթ» օրաթերթի թղթակից է: Ան ծաղիկներ գետեղած է Միծեռնակաբերդի յուշարձանին, եւ իր խոհերը ամփոփած «Եկէք նախ յարգանք ցուցաբերենք մէկզմէկու ցաւերուն նկատմամբ. Սիրելի Հրանդին հետ Ցեղասպանութեան Յուշահամալիրին մէջ՝ դէմ առ դէմ» խորագրեալ յօդուածին մէջ:

ASSOCIATION ARMÉNIENNE D'AIDE SOCIALE
Au service des Arméniens depuis 1890
Siège Social: 77, rue La Fayette, 75009 PARIS
Tél. 01 48 78 02 99 - Télécopie 01 42 80 61 45
Email : aaas.paris@free.fr
Maisons de retraite médicalisées :
Montmorency (Val d'Oise) : 01.39.83.20.67
Gonesse (Val d'Oise) : 01.39.85.24.24
Saint Raphaël (Var) : 04.94.19.51.50
En Arménie :
FONDATION FRANCO-ARMÉNIENNE POUR LE DÉVELOPPEMENT
13/3 Khandjian, Erevan, frenchfund@web.am

VOYAGE UCFAF EN ARMÉNIE

Les participants donnent leurs impressions

Arrivée en France, que me reste-t-il de ce merveilleux périple en Arménie ?

Je pensais trouver mes racines, renouer un lien avec la terre de mes ancêtres. En réalité j'ai résolu un mystère, mon amour immodéré pour l'Ecosse. Tout relie l'Ecosse, l'Irlande et l'Arménie : les paysages, les croix aux entrelacs, les gens et leur histoire, le nationalisme et que sais-je encore. Les Irlandais, les Ecossais dansent dans les pubs, les Arméniens le font dehors, chaleur oblige. Chaleur des gens et du climat ! Deux guides passionnées, pleines d'humour, un chauffeur qui nous a conduits là où nul autre n'osait. Repas, musique et danses enflammées : les Irlandais, les Ecossais ont aussi la passion de la musique en commun. Et toi, merveilleux Karabagh : que de splendeurs !

Je n'oublie pas les églises et les monastères, d'habitude visite un peu lassante, mais pas cette fois, car simples et sobres ils se prêtent à une foi personnelle. « Les amis ne se disent pas adieu » nous a dit Hrach la veille de notre départ. Je vous aime, belle et courageuse Arménie, tendre et merveilleuse Ecosse...

Catherine Lombard ◀

Le groupe très attentif aux explications de Hasmig, sur le site de Sardarabad.

Barev tsez, je veux vous dire l'Arménie, moi qui ne suis pas arménienne. J'ai fait un merveilleux voyage au berceau des civilisations et de la chrétienté, dans un pays aux multiples facettes, aux paysages grandioses, époustouffants.

D'abord Dzidzernagapert, un long moment de prière, recueillement chargé d'émotion. Puis la ville martyre de Chouchi, jamais reconstruite et le magnifique monastère de Gandzassar. N'oublions pas « les mets locaux » tous aussi savoureux les uns que les autres.

Les Arméniens m'ont adoptée et j'ai adopté l'Arménie, j'y ai trouvé une famille. Ma petite-fille Annaëlle est née le 8 août en France, son papa est arménien et j'étais à Erevan. Chenorhakaloutioun.

Elise Roy ◀

Lors de notre premier circuit en Arménie, il y a trois ans, tout le monde s'est écrié : « Pourquoi l'Arménie ? » Nous avons répliqué : « Pourquoi pas l'Arménie ? Tout le monde en a entendu parler, connaît quelques Arméniens célèbres, mais qui peut situer le pays et en parler ? »

Nous avons fait, nous aussi notre « Voyage en Arménie ». Images choc inoubliables : des paysages infinis, des montagnes à perte de vue, des sites perchés sur des nids d'aigle où il fallait une foi inébranlable pour construire des villages au milieu de nulle part. Le mode de vie n'a pas changé ou si peu, les familles sont pauvres mais dignes, ne mendient pas mais donnent tout ce qu'elles ont.

[...] Nous avons retrouvé nos sensations premières avec émotion. Mais nous avons aussi pu constater que la capitale est en pleine mutation : superbes immeubles, beaucoup plus de véhicules et quelles belles voitures parfois, plus de touristes aussi.

Un conseil : hâtez-vous d'aller découvrir ces trésors à votre tour !

Hélène Kerhervé Freland ◀

EXPOSITIONS

Adjar

Expressions, formes, couleurs

Michel Adjar a présenté dans son atelier d'Issy-les-Moulineaux un ensemble de ses oeuvres récentes, intitulé « Expressions, formes, couleurs ».

Son travail semble s'inscrire maintenant dans une recherche de l'épuration pour ne retenir que l'essentiel, à savoir la confrontation des couleurs pures dans des formes simplifiées. La palette garde son éclat, les contrastes restent forts mais l'aplatissement est plus présent dans des assemblages aux contours plus géométriques et des compositions plus abstraites. La ligne courbe cède la place à la ligne brisée, quelque chose de plus radical s'impose. Si le thème du double et de la dualité persiste, la figure humaine perd de son importance et l'énergie qui se dégage des tableaux provient du choc plus direct des couleurs et non plus du regard ou des sentiments des personnages.

Le peintre s'est donné un nouvel enjeu : garder sa force expressive en utilisant un nouveau langage pictural. A suivre...

Anahid Samikyan ◀

Chant Marjanian

Mise en valeur du patrimoine : le défi de l'Homme du siècle

Si l'on ne devait qualifier Chant Marjanian que d'un seul terme, ce serait sans doute celui de pluridisciplinarité. Il cumule en effet plusieurs diplômes dans différents domaines et mène actuellement une recherche sur la mise en valeur du patrimoine et le développement touristique de l'Arménie dans le cadre d'une thèse en géographie et aménagement urbain.

Le fil conducteur de ce parcours atypique est la volonté de diffuser la culture arménienne. Pour servir son projet, Chant Marjanian se sert cette fois de la photographie. Il présente actuellement au cloître des Billettes, ses photographies des monuments historiques de la région de Lori au nord de l'Arménie : l'église d'Odzun, les monastères de Haghpat et Sanahine, ceux de Kobayr et Akhtala, le fort de Lori.

Ses images montrent la beauté architecturale de ces constructions

dans un mélange de sobriété des formes et de finesse des décors ; elles témoignent de l'harmonie qui se dégage entre la pierre travaillée et la nature dans les sites où elles sont implantées. Certains angles de prises de vues sont particulièrement réussis car ils font apparaître l'ensemble des formes utilisées en créant des rythmes inattendus. Les contrastes d'ombres et de lumières, d'intérieur et

AGENDA

PARIS ILE-DE-FRANCE

Expositions

• **Jansem** — « Balletines » Dessins aquarellés et pastels de 1968 à 2007.
Du 11 juin au 30 septembre.

Galerie Matignon – 18 avenue Matignon – 75008 Paris

• **César**, jusqu'au 26 octobre (v. p. 10)

Fondation Cartier 261 bd Raspail 75014 Paris

• **Le défi de l'homme du siècle**

photographies Chant Marjanian (voir ci-contre)

Cloître des Billettes – 24 rue des Archives – Paris 75004 – jusqu'au 30 septembre. Du lundi au Samedi 11h à 19h, dimanche de 13h à 19h

• **Ani, site médiéval d'Arménie** (sous administration turque). Photos réalisées par Jean-Manouk Yérémián.

Du lundi 22 septembre au samedi 11 octobre, de 14 à 19h, t.j. (entrée libre). CRDA, 9, rue Cadet 75009 Paris.

Célébration

• L'Eglise évangélique arménienne de Paris Issy-les-Moulineaux, sous le haut patronage de M. André Santini célèbre son 80e anniversaire.

Dimanche 28 septembre – 10h30 culte 28 av. bourgain à Issy-13h déjeuner au Palais des Arts et des Congrès 20 av. Victor Cresson- Issy-les Moulineaux rés. 01 47 36 02 50 (déjeuner 20€)

Concerts

• Ensemble > Obsidienne + kotchnak + Akn

Samedi 11 octobre centre Mandapa - 6 rue würtz – Paris 13^e

Conférence-débat

Nouvelle donne politique dans le Caucase Sud, répercussions de la crise sur le problème du Haut-Karabagh.

Jeudi 9 octobre – 19 h Représentation du Haut-Karabagh en France, 10 rue Degas – Paris 16^e

Rassemblement

• Le CONSEIL DE COORDINATION DES ORGANISATIONS ARMÉNIENNES DE France CCAF appelle à un rassemblement républicain devant LE SENAT

Mercredi 1er octobre – 18 h –

POUR DEMANDER LE VOTE DE LA PROPOSITION DE LOI PORTANT SANCTION DE LA NEGATION DU GENOCIDE ARMÉNIEN DE 1915

Ciné-Club Rouben Mamoulian

• Jeudi 16 octobre -19h30

Hommage à Coco Aslan

100e anniversaire de sa naissance

La 25e heure un film d'Henri Verneuil (1967) avec Antony Quinn, Virna Lisi, Serge Reggiani et Coco Aslan – musique de Maurice Jarre.

Date limite de réception pour les annonces du n°455 : mercredi 30 septembre 2008.

d'extérieur sont également bien rendus. Mais les photographies montrent aussi l'état d'abandon et de désolation de ces bijoux qui font la fierté des Arméniens.

Il est difficile de rester insensible à la mélancolie qui émane des ruines ou de ne pas voir que les murs et les coupes sont sérieusement menacés par les herbes folles.

Grâce à ces photographies, Chant Marjanian milite pour le développement du tourisme en Arménie en tant que source de richesse, mais pour un tourisme raisonné, qui ne détruirait pas l'environnement, qui aiderait les populations locales à lutter contre la pauvreté en créant des emplois et qui pourrait contribuer à financer certaines restaurations. Rêve ? Utopie ? Nous les partageons pleinement.

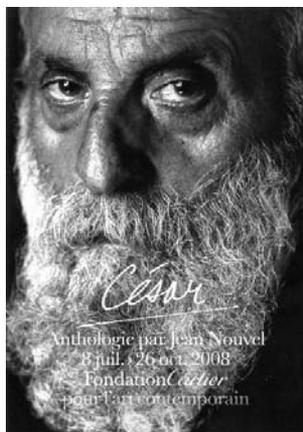
A.S. ◀

EXPOSITION

César, un sculpteur libre

(1921-1998)

Rencontre de deux esprits originaux à la Fondation Cartier, le sculpteur **César**, mort il y a dix ans, dont 86 œuvres sont exposées et l'architecte **Jean Nouvel**, lui, bien vivant, ami de César, commissaire de cette exposition, qui a choisi les œuvres et les a mises en scène.

César occupe une place à part dans la sculpture du xxe siècle et il a bien souvent été dénigré, incompris, considéré comme un farfelu. Aujourd'hui dix ans après sa mort, les choses ont déjà changé et le visiteur se rend compte par la diversité de son œuvre, à quel point il était créatif, imaginaire, avait l'amour des

formes et dominait la matière.

Les animaux imaginaires, surtout des insectes (La cigale, La sauterelle) dès 1949, prouvent sa virtuosité en soudure à l'arc qui réunit boulons, tiges et tôles recueillis parmi les déchets. César s'adapte au matériau mais son talent lui donne expression et esthétique.

Les empreintes humaines. En novembre 1965, César est invité à participer à la grande exposition « La main, de Rodin à Picasso », il découvre l'agrandissement pantographique, fort à propos ; son premier essai, un agrandissement en 40 cm de son propre pouce en trois dimensions, en plastique rose translucide lui convient énormément. Il choisit d'autres parties du corps : son index, son poing, sa main ouverte ou fermée, les seins d'une danseuse du Crazy Horse. Il joue désormais avec la taille, les matières, les couleurs : *le Pouce* de 6 mètres du musée d'Art contemporain de Marseille ou celui en cristal de Baccarat exposé ici ou encore celui de 12 m de la Défense, *les Seins* en résine orange, *le Poing* en bronze, l'orange, le rose, le rouge, créent un univers étrange mais gai et vivant.

La naissance des *Expansions* est accidentelle, en voulant agrandir les *Empreintes*, il découvre la mousse de polyuréthane et trouve sa malléabilité extraordinaire. Dès lors il la lance, puis joue de la vitesse de ses mouvements pour créer des formes dégoulinantes, ou des formes plus retenues qui là encore, jouent avec le mat, le brillant, leur donnant l'allure d'immenses porcelaines, ou de terres cuites. Le tout étant dans la manière de verser, dans l'accélération du geste, puis la façon de stratifier. Mystérieux ensemble qui réunit toutes ces expansions.

Les Compressions, œuvres les plus connues de César naissent de sa rencontre avec, sur un site de Gennevilliers, des machines qui compressent le métal. Il choisit d'abord des carcasses de voitures qu'il comprime et en présente trois au Salon de Mai 1960, trois parallélépipèdes dressés, mats et tris-

tes. A ce sujet, Jean Nouvel regrette de ne pas avoir fait compresser sa voiture il y a quelques années ! *La suite milanaise* se compose de treize automobiles compressées, menhirs métalliques présentant tout le nuancier des très belles laques de Fiat allant des différents bleus aux gris passant par les verts et l'or. Ces compressions créent une atmosphère joyeuse, les parallélépipèdes jouent avec les angles aigus, les reliefs inattendus, elles forment dans la salle du bas un ensemble harmonieux.

Dans le jardin, une œuvre éphémère *Un mois de lecture des Bâlois* revisitée par Nouvel, se compose de trois modules de 4.40 m de hauteur, de 7,20 m de largeur et de 5,50 m de profondeur, elle est un peu moins grande que l'originale installée en 1996 sur l'esplanade devant le bâtiment de la Foire de Bâle, constituée de 900 balles de papier, fabriquées à partir de 720 tonnes de journaux !

*César, un sculpteur libre qui a dompté le hasard...

A.T. Mavian ◀

Jusqu'au 26 octobre à la Fondation Cartier 261 bd Raspail 75014 Paris

Poing, 1984, bronze, 90x190x83 cm

CESAR naît en 1921 à Marseille, de 1946 à 1954 il est élève de l'École des Beaux-Arts de Paris, en 1949 il s'intéresse aux déchets métalliques, en 1951 il a sa première commande publique.

En 1958 il reçoit le prix Carnegie de sculpture. Dans les années 1960, il découvre la presse hydraulique, le pantographe, les propriétés de la mousse de polyuréthane qui vont donner de nouvelles orientations à son œuvre.

En 1970, il est nommé professeur de sculpture et chef d'atelier à l'École Nationale Supérieure des Beaux-Arts de Paris.

En 1975, il conçoit les trophées de l'Académie des Arts et Techniques du Cinéma décernés lors de la Nuit du Cinéma à partir de 1976.

En 1981, ses *Pouces* s'installent en Arabie Saoudite, à Séoul, à Marseille, à la Défense. En 1995 à la Biennale de Venise il représente la France et expose un entassement de compressions d'automobiles, *520 Tonnes*.

En 1997, une rétrospective César au Jeu de Paume à Paris voyagera en Suède, en Italie, au Mexique, au Brésil..

César s'éteint à Paris en décembre 1998.

COMMUNAUTÉ

5e anniversaire du jumelage entre Clamart et Artachad

M.V. Hovaguimian, gouverneur de la région d'Artachad et M. G. Mouradian, maire de la ville, étaient les hôtes de Clamart du 12 septembre au 16 septembre. Ils étaient accompagnés des jeunes du Conservatoire et de leurs professeurs ainsi que de M. Gourguen Hagopian, sculpteur. Au total, 21 jeunes furent hébergés dans les familles clamartaises. Au mois d'août, 11 jeunes de Clamart s'étaient rendus à Artachad, et y avaient monté un spectacle avec les jeunes de là-bas. Les festivités se sont déroulées dans une ambiance chaleureuse et festive, les jeunes occupaient le devant de la scène, la musique et la danse donnaient le rythme.

La cérémonie officielle du 5e anniversaire du jumelage eut lieu le samedi, de même que l'inauguration de l'exposition des sculptures de Gourguen Hakobian, en présence de M. H. Kasbarian, chargé d'affaires de l'ambassade d'Arménie. Après l'interprétation en arménien de *Pélerinage* de G. Aprikian par la chorale de Clamart dirigée par Mme Déréthée, maire adjointe, Mme Thieser, présidente du comité de jumelage, suivie de MM. Kasbarian, Mouradian et Kaltenbach, maire de Clamart, prirent la parole pour rappeler le chemin parcouru depuis septembre 2003 et se féliciter du rapprochement des deux villes et de l'établissement des liens d'amitié profonds qui ont pu s'établir. Le lendemain, place de la Fourche, en présence des personnalités et d'un public nombreux, était dévoilé « l'Aigle d'Artachad », œuvre de Gourken Hagopian. L'aigle couvre de ses ailes les deux monts d'Ararat, de part et d'autre de l'arbre de vie ; deux colombes, symbole de l'amitié des deux villes, sont messagères de paix.

Thaïs Samikyan ◀

Gourguen Hagopian

Il est né en 1982 à Erevan. Diplômé de l'Académie des Beaux Arts, il enseigne à l'université d'Etat d'architecture et de travaux publics. Il a participé à de nombreuses expositions.

Une vingtaine de ses statuettes en bronze et en bois étaient exposées à Clamart. Son travail porte essentiellement sur le thème de la femme et sur le thème de la guerre.

Une patine particulière, des formes tourmentées et même mutilées donnent leur expressivité aux sculptures de bronze tandis que la surface lisse du bois semble révéler un rêve plus serein.

T. S. ◀

Le stand des Arméniens à la Fête de l'Humanité

Toujours présent, le Mouvement des Arméniens de France pour le Progrès a, les 12, 13 et 14 septembre, tenu son stand à la fête du journal *l'Humanité*, avec pour fond des photos de Missak Manouchian qui a, cette année encore, son boulevard dans la Fête et de Guy Ducoloné, député, récemment décédé, qui avait toujours soutenu les Arméniens.

Les amis des Arméniens, fidèles, reviennent chaque année visiter le stand, discuter, échanger leurs impressions, faire connaissance avec l'Arménie et s'informer de sa situation actuelle. Ils viennent toujours très affables, rencontrer, goûter les spécialités, faire connaître leurs points de vue, surtout lorsqu'ils sont kurdes, turcs, libanais, syriens ou... arméniens. De futurs voyageurs comme le CREF de Paris et de sa région qui vont se rendre à Erevan dans quelques semaines, échanger leurs idées pédagogiques avec les

enseignants de langue française, viennent pour qu'on leur parle de l'Arménie.

Un jeune Arménien regrette que l'on ne vende pas de drapeau arménien, un autre qu'on n'ait plus de livres alors que tel autre emporte une bouteille de vin d'Arménie à sa famille.

Le samedi le stand ne parvient plus à contenir la foule de jeunes venus se restaurer et redire les quelques mots d'arménien qu'ils connaissent et leur amitié... Très émouvant.

Lieu de rencontres, de discussions, si le stand n'existait pas il faudrait l'inventer.

Nerga me.

DONS À ACHKHAR

M. et Mme Armand Nichanian (93340 Le Raincy)	42 €
Musarm Productions – Champs Elysées	
75008 Paris	42 €
M. et Mme Lassire-Alexanian (14 Deauville)	42 €
M. Vanik Berberian (36 Gargillesse-Dampierre)	42 €
Mme Mihranian-Touzladjian (13007 Marseille)	42 €
M. et Mme Joseph Chemedikian (69 Meyzieu)	42 €
M. Antranik Alekian (77 Tournan-en-Brie)	42 €
M. et Mme Serge Vartanian (44 Orvault)	42 €
M. et Mme Pierre Papazian (83 La Seyne-sur-Mer)	42 €
M. et Mme Gérard Grigorian (83 Toulon)	42 €

Merci de votre aimable soutien.

• A l'occasion de la naissance de Vahé son petit-fils
Mme Dominique Apamian (91 Savigny) 30 €
A l'occasion de la naissance de son arrière petit-fils Vahé
M. Avédis Nadjarian 40 €

• A l'occasion du décès de leur mère et belle-mère
Mme Païlagouhi Grigorian
M. et Mme Gérard Grigorian (83 Toulon) 100 €

CARNET

Noces de diamant

Nos amis **Aïritza et Calouste Pargamian** d'Issy-les-Moulineaux, ont fêté leurs noces de diamant le Samedi 20 septembre. Une réception a été donnée en leur honneur par Monsieur Santini, député-maire de la ville et Secrétaire d'Etat chargé de la fonction publique.

La rédaction d'*Achkhar* leur souhaite, ainsi qu'à leur famille, encore de longues années de bonheur, entourés de ceux qu'ils aiment.

Carnet bleu

Maritza et Haïg Apamian, ont la joie d'annoncer la naissance de leur petit-fils **Vahé** né le 28 août 2008. Fils de Aznive et Jérôme Laude. Il fait déjà la joie de son arrière grand-père Avédis Nadjarian

Félicitations à toute la famille et longue et heureuse vie au petit Vahé.

BAGNEUX 92

Le comité des parents d'élèves de **L'ECOLE ARMÉNIENNE SIAMANTO DE BAGNEUX-CACHAN** informe que la rentrée des classes s'est faite LE MERCREDI 17 SEPTEMBRE 2008 à 15 heures à l'Ecole Henri Wallon 2 avenue de Stalingrad à Bagneux. Vous pouvez encore téléphoner au 01.45.46.10.11 ou 01.46.65.81.53

ACHKHAR A REÇU

La saga des héros de Sassoun (tome 2) de Alice Varvarian-Saboundjian. D'après la légende de David de Sassoun.

Editions Sigest-
29 rue Etienne Dolet-
94140 Alfortville
tél. 01.43.96.05.99
Collection *Raconte-moi*, 13 euros,
editions@sigest.net

NECROLOGIE

Nous apprenons le décès survenu le 14 août 2008, à l'âge de 86 ans de **Madame Païlagouhi Grigorian**, mère du Dr Gérard Grigorian et belle-mère de notre amie Maryse, présidente d'Abris's Club de Toulon.

Le karassouk aura lieu en la Cathédrale arménienne du Prado de Marseille,

le dimanche 28 septembre à 10h30.

Nous adressons nos plus sincères condoléances à nos amis de Toulon, à la famille et aux amis de la défunte.

Le Fonds Arménien de France recrute UN(E) ASSISTANT(E) DE GESTION

Agé(e) de 20 à 26 ans
Diplômé(e) de l'enseignement supérieur
(comptabilité, informatique, administration)
Maîtrise de l'informatique
(Word, Excel, Power Point, EBP)
Polyvalence, sens des responsabilités
et motivation.

Poste à pourvoir à Joinville-le-Pont (94)

Envoyer CV et lettre de motivation
par mail à : info@fondssarmenien.net

Bulletin d'abonnement

Oui, je souhaite recevoir *Achkhar* chaque quinzaine

Nom ..... Prénom .....

Adresse .....

Code postal ..... Ville .....

TARIFS

France 6 mois (11 n°) : 35 € – 1 an (22 n°) : 68 € – Soutien : 110 €

Etranger 85 € pour 1 an par virement (100 € par chèque)

par chèque bancaire ou postal à l'ordre de SARL NAREK

par virement IBAN à FR52.20041000 0123 9745 3H02 038 — BIC PSSTFRPPPAR (depuis l'étranger)

Merci de libeller et adresser votre règlement à : Société Narek (Achkhar) – 6, cité du Wauxhall, 75010 Paris

Panorama de la littérature et de la musique arméniennes du XIXe siècle

Yervant Odian (1869-1926) un grand satiriste

« Quand nous sommes montés, raconta le bourreau, Mohammed m'a supplié de lui laisser la vie sauve. Alors, me penchant, je lui ai glissé à l'oreille : « Ne t'en fais pas, moi et mon aide nous avons arrangé la corde de façon qu'elle ne t'étrangle pas... » et pour qu'il me croie, j'ai ajouté :

« Mais Mohammed, jure moi que tu me donneras vingt pièces d'or et cinq autres à mon aide. »... Et souvent, j'ai dû mentir aux condamnés, pour qu'ils meurent tranquilles... je suis un brave bourreau, moi... » *Le Brave bourreau* (1899) (fin de la nouvelle) trad. Yéghiaian.

Ecrivain prolifique, satiriste, journaliste, éditorialiste, Yervant Odian est né à Constantinople en 1869.

En 1882 il est élève au Lycée Berbérien de Constantinople puis prend des cours à domicile. Il voyage et étudie en France, en Italie, en Roumanie. Il apprend les langues étrangères, lit les ouvrages en français et en arménien de la riche bibliothèque familiale, dans une atmosphère culturelle et artistique.

Dès 1887, ses articles sont publiés dans la presse et entre 1892 et 95 il collabore aux éditos du journal *Häirenik*, en 1896, il a 27 ans, il en devient le rédacteur en chef. Il y écrit des chroniques, des récits, des nouvelles : *Victime de l'amour* (1892), *L'usurier* (1893), *Le jour de l'an* (1895), *Le père Noël messenger* (1895).

En août 1896, lorsque commencent les massacres à Constantinople, Odian part sans rien dire. Il se rend à Athènes, au Caire, à Paris, à Vienne, à Londres et même à Bombay. En 1908 lorsque les Jeunes Turcs prennent le pouvoir, il rentre à Constantinople. En 1915 il est exilé à Deir-es-Zor, est sauvé par miracle et retourne à Constantinople en 1918. Il s'occupe des orphelins déportés dans les déserts de Syrie et les place dans des orphelinats.

Le camarade Pantchouni.
Illustration Saroukhan

En 1922 il se rend à Bucarest, puis en 1924 à Tripoli et finalement en 1925 au Caire où il meurt en 1926.

Il a publié dans la presse des milliers d'articles, de critiques, de pamphlets, de récits allégoriques, de portraits satiriques. Il a aussi créé une série de périodiques satiriques à Paris et à Alexandrie, entre autres *Azad Khosk* (*La libre parole*), *Azad pëm* (*Scène libre*), *Guerag* (*Le feu*), *Sèv gadou* (*Le chat noir*) et même un *Annuaire satirique* en 1922-23.

Son style est simple, direct, il écrit de façon spontanée et reste avec Baronian un fin satiriste. Parmi les pamphlets : *Les parasites de la révolution* (1898-1899), *Le propagandiste* en 1901, *Guerre et paix* (1911) et la tri-

logie très connue *Le camarade Pantchouni* : (1) *Mission à Dzabelvar* (1911) traduit en français par le professeur Feydit. (2) *Le camarade Pantchouni à Vaspouragan* (1914), (3) *Le camarade Pantchouni en exil* (1923). Pantchouni (Celui qui n'a rien) symbolise le propagandiste révolutionnaire arménien que son parti charge de visiter les provinces afin d'y ranimer l'esprit patriotique. Le livre se compose d'une série de lettres dans lesquelles il rapporte ses activités et aventures à ses supérieurs. Les partis nationaux y sont ridiculisés. Les deux premiers volumes ont même été traduits en turc.

Dans ses écrits satiriques, Odian se moque des fonctionnaires qui se disent révolutionnaires, patriotes, héros nationaux mais qui dans l'action piétinent, souillent toutes leurs saintes idées.

Odian a largement contribué au développement de la satire sociale en particulier par des nouvelles comme *Le brave bourreau* (1899), *Hampartsoum Agha* (1904), *L'amour de l'or* (1905) et d'autres contes comme *Le bienfaiteur de la nation* (1905), *Les lettres d'un commerçant ou l'art de devenir un homme* (1914) *La femme du conseiller paroissial* (1915).

Des *Lettres d'un commerçant* ressort une satire féroce des bourgeois d'Istanbul :

M. Kosma, un commerçant très riche, écrit de Constantinople entre 1906 et 1913 au moins 3 fois par semaine, à son fils Mihran, parti étudier à Genève. Ses lettres, avec cynisme, parlent toujours d'argent, de ses affaires, dans la langue parlée à Constantinople. Selon ce père, pour devenir un homme véritable, il faut d'abord et encore : gagner de l'argent, penser d'abord à soi, être arriviste, changer d'opinion politique facilement, laisser de côté les sentiments, et surtout garder les apparences pour éviter le qu'en dira-t-on. Il marie sa fille à un riche débauché, pardonne les vices de son gendre et ne manifeste aucune compassion pour sa fille mal mariée. Une description à travers ces lettres d'un milieu où l'argent détruit tout même si la génération suivante symbolisée par Mihran semble apporter quelque espoir, avec une ouverture sur le monde et des idées patriotiques plus solides.

Odian a aussi écrit beaucoup d'ouvrages de souvenirs : *Souvenirs sanglants* (1898), *Le misérable* (1905) *Guerre franco-turque ou Tcharchele Artin agha* (joué en 1906, publié en 1909), *Douze ans hors d'Istanbul* (1912-1913), *Les années maudites* (1914-1919). Dans ce dernier ouvrage, Odian, comme les quelques intellectuels rescapés du génocide, décrit la déportation. En 1915, ses amis lui avaient dit qu'il était recherché, il ne les crut pas, mais dut rapidement se rendre à l'évidence et

se cacha chez Archag Babikian, un libraire important de Constantinople. Puis arrêté, déporté dans les camps de Syrie, voici comment il raconte d'après le témoignage d'Onnig Mazloumian*

« C'était au cours de l'année 1915, durant les jours les plus atroces du martyre arménien. Des milliers d'Arméniens, sous des tentes, près d'Alep, dans la plaine désertique connue sous le nom de Sébil, attendaient d'être mis en route. Tous les matins, on entendait les hurlements de mauvais augure des gendarmes et des délégués gouvernementaux "Ghalkhin, tchikhin... (Debout ! Sortez !)" C'étaient les convois qui se mettaient en route.

Un délégué envoyé par Constantinople-je crois qu'il s'agissait d'un Turc de Macédoine-un véritable monstre de cruauté, surveillait l'expédition. [Les déportés] demandaient en vain de pouvoir rester, pour gagner un jour de plus.

Ce misérable hurlait :

– Non, c'est tout de suite que vous devez partir.

– Nous sommes malades, nous n'en avons pas la force.

– Crevez !

– Pour l'amour de Dieu, un jour de plus.

– C'est impossible, mettez-vous en route immédiatement... Où est donc votre Boghos pacha, qu'il vienne donc vous sauver, que je voie ça. Il allait faire de l'Arménie un beylik et lui allait en être le bey. Où est-il donc, voyons voir ?... »

Comme on peut le remarquer dans ce court extrait, si Yervant Odian a manié la satire avec dextérité, attaquant les arrivistes, qu'ils soient laïques ou religieux, les soi-disant bienfaiteurs, les riches commerçants et leur âpreté à gagner de l'argent, il a su aussi raconter simplement mais avec force les années sanglantes des massacres et du génocide.

Traducteur, il a traduit du français en arménien : *Anna Karénine* de Tolstoï (1911), Zola, Dostoïevski, Gorki, Mark Twain. Ses œuvres ont été traduites en russe, en français, en grec, en turc, en albanais. Il a aussi utilisé des pseudonymes : C. Girair, Yerod, Vahram.

Abdul Hamid et Sherlock Holmes (1911), *Salia Hanem ou l'Armée contre ses envahisseurs* (1912) et ses romans feuilletons ont connu un vif succès, *Les nouveaux riches* (1919-1920), *La femme au parapluie vert* (1923), *La diaspora arménienne* (1924-1925), occupent une place particulière dans son œuvre.

Par son œuvre écrite dans une langue directe avec les particularités de l'Arménien d'Istanbul, par son don d'observation et son ouverture sur le monde, il a créé un panorama réaliste, satirique, de personnages vivant en Turquie à la fin du XIXe s. et au début du XXe s., panorama qui reste un témoignage particulier dans notre littérature.

A.T. Mavian ◀

*Dans *Matériaux pour l'histoire du génocide d'Aram Andonian*, Bibliothèque Nubar.